

Carl Hemström

Från vanfrejd till näringsförbud – något om utvecklingen de senaste hundra åren på bolagsrättens område

För några år sedan publicerade Göran Inger en bok med titeln Vanfrejd och med undertiteln Från infamia till förlust av medborgerligt förtroende. Boken ger en intressant genomgång av hur man i några olika samhälls- och rättssystem behandlat individer från olika svaga grupper och utsatt dessa för påföljder av infam karaktär, ibland som tillägg till ett utmätt straff. För den som i likhet med mig bland annat sysslar med associationsrätt innebar Göran Ingers bok att jag plötsligt fick en bakgrund till bolagsmans rätt att säga upp ett handelsbolagsavtal under åberopande av att en medbolagsman blivit ådömd förlust av medborgerligt förtroende. I 1895 års lag om handelsbolag och enkla bolag stadgades nämligen i dess ursprungliga lydelse i 1 kap. 27 § att ”ehvad handelsbolag slutits på bestämd tid eller icke, äge bolagsman påfordra, att bolaget genast upplöses, om skäl därtill är, såsom --- att annan bolagsman genom laga kraft ägande dom förklarats förlustig medborgerligt förtroende eller blivit ställd under framtiden för brott, som kan medföra sådan påföljd”. Enligt 52 § samma lag ägde denna bestämmelse tillämpning även på enkelt bolag. I både fallen byggde propositionen på det förslag som äldre bolagskommittén avgett år 1890. Skälet till att bolagsman skulle ha denna rätt motiverades inte vare sig i det ursprungliga förslaget eller i propositionen på annat sätt än att det ”naturligen” inte lät sig göra ”att i lagen uppräknade alla de fall, då en --- anomal upplösning /kunde/ anses vara af förhållandena påkallad”. Av de i lagen anförda exemplen torde dock framgå att skäl till bolagets upplösning enligt den aktuella paragrafen var för handen ”allenast när det visat sig, att de väsentliga förutsättningar,

hvarunder bolaget måste antagas hafva ingått antingen redan vid aftalets afslutande icke förefunnits eller ock sedermera upphört att förefinnas” (Äldre bolagskommittén s. 85, NJA II 1895 art. nr 3 s. 38). Den debatt som enligt vad Göran Inger visar förekom vid denna tid i riksdagen om förlust av medborgerligt förtroende som en lämplig reaktion på olika brottsliga beteenden (Inger s. 200 ff.) kunde man möjligen ha väntat sig skulle ha fått någon av bolagskommitténs ledamöter att visa viss tvekan. Men av någon sådan syns inte en tillstymmelse.

Vilken uppgift hade då påföljden förlust av medborgerligt förtroende enligt 1890-talets regler? Den som förklarats förlustig medborgerligt förtroende förlorade det ämbete, tjänst eller annan allmän befattning som han innehade. Även i övrigt låg konsekvenserna av sådan förlust i huvudsak på det offentligrättsliga området (jfr Inger s. 195 ff.). Men, och det har koppling till den i detta sammanhang aktuella frågan, dessutom skulle den som förklarats förlustig medborgerligt förtroende såsom vanfrenjdad vara utestängd från alla sådana rättigheter och förmåner för vilkas åtnjutande det fordrades god frejd, och detta hade konsekvenser på det näringsrättsliga området eftersom god frejd enligt 2 § i 1864 års näringsfrihetsförordning utgjorde ett villkor för rätten att idka handel, hantverk eller annat yrke. Först 1918 borttogs denna föreskrift ur näringsfrihetsförordningen (Inger s. 260).

Om nu läget var det att man enligt 1895 års lag om handelsbolag och enkla bolag kunde få vara bolagsman i ett handelsbolag endast så länge medbolagsmännen inte opponerade sig så kan man fråga sig hur lagstiftaren reagerade inför den verksamhet som bedrevs i aktiebolag och ekonomiska föreningar.

Samtidigt med förslaget till lagstiftning om handelsbolag och enkla bolag lade äldre bolagskommittén fram förslag till såväl en ny lag om aktiebolag som en lag om föreningar för ekonomisk verksamhet vilka i sin tur – efter yttrande av högsta domstolen och vissa justeringar i justitiedepartementet – antogs av riksdagen 1895.

Vad innehåller då 1895 års aktiebolagslag om aktieägares eller styrelseledamöters eller kanske revisorers eventuella olämplighet till följd av att de förklarats förlustiga medborgerligt förtroende? Alls intet. Man kan möjligen tycka att det borde vara lika svårt för bolagsmän att samverka i ett litet aktiebolag som i ett handelsbolag, men det måste medges att det kan vara svårare att ”ta död på” ett aktiebolag än på ett handelsbolag. Men man kunde kanske ha väntat sig ett hinder för den som förklarats förlustig medborgerligt förtroende att ingå bland stiftarna av ett aktie-

bolag. Eller att vara styrelseledamot eller revisor. Men som sagt, icke så. Det enda hinder för någon att bli aktieägare som 1895 års aktiebolagslag innehöll var en regel (28 §) som gav möjlighet att framtvinga hembud då aktie förvärvats av någon som inte tidigare var aktieägare.

Det jag nu har skrivit om aktiebolag gäller även föreningarna för ekonomisk verksamhet såvitt gäller vilka som fick bilda sådana föreningar eller vara styrelseledamot eller revisor. Men däremot kunde medlem, som genom laga kraft ägande dom förklarats förlustig medborgerligt förtroende eller blivit ställd under framtiden för brott som kunde medföra sådan påföljd, eller eljest på grund som under vara i stadgarna bestämd, uteslutas ur föreningen (1895 års föreningslag 9 §). En ekonomisk förenings fortlevnad riskerades ju – lika litet som i dag – av att en medlem uteslöts.

Termen förlust av medborgerligt förtroende kom att 1918 ersattas av termen påföljd enligt 2 kap. 18 § strafflagen och samtidigt avskaffades bestämmelsen om god frejd som förutsättning för drivande av näringsverksamhet. Skälet till dessa lagändringar var en allt kraftigare opposition bland annat i riksdagen mot såväl termen som sådan som de med denna förbundna konsekvenserna. Se här till Ingers intressanta redogörelse (s. 249 ff.). För att emellertid här återknyta till handelsbolagsrätten sägs det inte desto mindre i det sakkunnigförslag som låg till grund för denna lagändring (se NJA II 1918 s. 733) att ”det ——— onekligen /är/ fullt skäligt, att en delägare i ett handelsbolag eller enkelt bolag skall kunna, där han så önskar, genom bolagets upplösande frigöra sig från bolagsman, som straffats för brott av sådan beskaffenhet, att ett fortsatt samarbete kan vara för den andra delägaren skadligt eller motbjudande”. Om denna motivering uttalar Nial 1992 i tredje upplagan av sin monografi Om handelsbolag och enkla bolag (s. 267 f.) att ”här framkommer med tydlighet den tanken att vad som enligt detta lagrum motiverar de övriga bolagsmännens rätt att påkalla bolagets upplösning inte eller åtminstone inte enbart är straffet som ett fysiskt hinder för den dömde att delta i bolagets verksamhet”. Och, fortsätter han, då institutet ställande under framtiden för brott upphävdes och i samband därmed bestämmelsen i 27 § lagen om handelsbolag och enkla bolag ändrades var uppenbarligen inte avsikten att göra någon ändring i fråga om själva grunden till att en straffdom mot en bolagsman skulle ge de övriga rätt att påkalla upplösning av bolaget.

I 1980 års lag om handelsbolag och enkla bolag sägs i 2 kap. 25 § att på begäran av en bolagsman skall ett handelsbolag genast träda i likvidation, om någon annan bolagsman väsentligt åsidosätter sina skyldigheter

enligt bolagsavtalet eller om det annars finns en viktig grund för bolagets upplösning. Genom hänvisning i 4 kap. 7 § gäller samma regel för enkla bolag. Någon exemplifiering av omständigheter som ger bolagsman rätt att påfordra bolagets upplösning innehåller som synes lagtexten inte, i stället får man gå till motiven. Och dessa innehåller rörande den här aktuella frågan följande uttalande (NJA II 1980 s. 471): "Enligt 27 § (dvs. i 1895 års lag) utgör den omständigheten att en annan bolagsman genom lagakraftätagande dom dömts till fängelse i minst sex månader normalt grund för omedelbar uppsägning av bolagsavtalet. Vilken betydelse ett fängelsestraff skall ha fortsättningsvis får — bedömas från fall till fall med beaktande av vilket brott det är fråga om och vilken ställning den dömden intar i bolaget." Härom säger nu Nial (ovan a.a. s. 268) att då det i detta sammanhang inte huvudsakligen är fråga om brottspåföljdens effekt att hindra bolagsmannen från att medverka i bolagets förvaltning — vilket i och för sig naturligtvis kan stärka skälen till uppsägning eller rent av vara självständig uppsägningsgrund — kan man inte utan vidare dra den slutsatsen att en dom på kortare tids fängelse än sex månader, eller villkorlig dom eller dom å skyddstillsyn inte kan ha till följd att de övriga bolagsmännen får uppsägningsrätt. Frågan huruvida dom på fängelse eller annan brottspåföljd utgör viktig grund för uppsägning får bedömas från fall till fall med hänsyn särskilt till brottets beskaffenhet och den dömdes ställning i bolaget. Huruvida och i vad mån domen ned-sätter den dömdes anseende och detta har menlig inverkan på bolagets verksamhet kan vara mycket svårt att bedöma. Den nutida kriminalpoli-tiken lägger stor vikt vid den dömdes återanpassning i samhället, men man kan inte fordra att bolagsmännen i ett handelsbolag av ideella motiv tar på sig att medverka till den dömdes anpassning genom att låta honom fortsätta i bolaget.

Vi har tidigare konstaterat att lagstiftaren på 1890-talet lämnade aktiebolagen fria från vanfrevdspåverkan. Så har det emellertid inte fort-satt. Genom ändring 1980 av konkurslagen gavs domstolarna möjlighet att meddela gäldenär som är näringsidkare eller som är eller senare än två år innan konkursansökningen gjordes har varit ställföreträdare för en juridisk person näringsförbud för viss tid, s.k. konkurskarantän (se när-mare NJA II 1980 s. 191 ff.). Men dessutom har man sett aktiebolagen som medel att främja ekonomisk brottslighet, och detta har fått konse-kvenser såväl för den aktiebolagsrättsliga lagstiftningen som sådan och de personer som utnyttjar aktiebolagsformen för ekonomisk verksamhet som för dem som fullgör uppdrag i dem. I sistnämnda hänseende berörs

även handelsbolagen och andra organisationer som används för näringsverksamhet.

Vad först gäller lagstiftningen på aktiebolagsrättens område har lagstiftaren lagt ner stor möda på att om möjligt förebygga missbruk. Ivar Kreugers bollande med resultatöverföringar mellan olika bolag inom Kreugerkoncernen försökte man komma till rätta med genom koncern- och redovisningsregler i 1944 års aktiebolagslag. Vad man åstadkom var en i och för sig mycket väl genomarbetad lag, men den var samtidigt så formalistisk att den vållade dem som skulle använda den stora problem. Nial fick därför i uppdrag att försöka åstadkomma en förenkling, och han publicerade 1958 ett förenklingsförslag. Tanken på samnordiska aktiebolagslagar ledde emellertid till att förenklingsförslaget i stort sett lades på hyllan, och förslag till nya aktiebolagslagar publicerades i början av 1970-talet i olika nordiska länder. Under tiden hade emellertid student- och arbetstagarrevolter skakat om det politiska ledarskiktet, och Carl Lidbom presenterade 1975 ett förslag till ny aktiebolagslag såsom ett provisorium i avvaktan på den nya aktiebolagslag som skulle ge det allmänna och de anställda dessas slutgiltiga makt över aktiebolagen. Denna lidbomska tanke kom emellertid aldrig att förverkligas, i stället inriktade sig regeringarna av olika kulörer på att dels underlätta för allmänheten att satsa sina besparingar i aktier – direkt eller indirekt i olika aktieäggande fonder – och dels försöka komma till rätta med den ekonomiska brottslighet som man ansåg att aktiebolagsformen gav möjlighet till. Jag skall strax återkomma till det exempel på sådan lagstiftning som kan ses som en uppföljning av inhabiliteten på grund av vanföjd, men innan jag gör det skall blott nämnas 2005 års lagstiftning som ett värre exempel än något tidigare på en oformligt stor lagtextmassa. Om man vill skriva en lag så att den skall kunna läsas av gemene man får den inte omfatta 100 sidor lagtext i den blå lagboken.

Jag skrev nyss att jag skulle återknyta till den av Göran Inger behandlade vanföjden. Vad som har hänt under tiden efter det turbulenta 1970-talet är nämligen att man försökt hindra olika personer att styra företag som ägnar sig åt näringsverksamhet. Det började med att 1921 års konkurslag som jag ovan påpekat byggdes ut med regler som möjliggjorde att näringsförbud i vissa fall kunde meddelas enskilda näringsidkare eller företrädare för juridisk person, om näringsidkaren eller den juridiska personen försatts i konkurs. Dessa regler befanns emellertid inte vara effektiva nog. Man fann det därför vara nödvändigt att göra sådana ingrepp i näringsfriheten som behövdes för att försvåra för oseriösa näringsidkare

att bedriva verksamhet samtidigt som man därigenom avsåg att stärka de seriösa företagens ställning på marknaden. I proposition 1985/86:126 föreslog regeringen riksdagen att anta en lag om näringsförbud samt lagändringar som syftade till en utökad vandelsprövning av näringsidkare inom restaurang- och transportbranscherna. Här skall emellertid endast lagen om näringsförbud tas upp. Enligt denna lag i den lydelse den har den 1 januari 2007 får näringsförbud under olika i 1986 års lag om näringsförbud angivna förutsättningar meddelas den som i egenskap av enskild näringsidkare grovt åsidosatt vad som ålegat honom i näringsverksamhet. Har han i näringsverksamheten gjort sig skyldig till brottslighet som inte är ringa skall, om det är påkallat från allmän synpunkt, näringsförbud meddelas honom. Om det lägsta föreskrivna straffet är fängelse i sex månader föreligger en presumtion för att näringsförbud skall anses påkallat från allmän synpunkt. Om näringsidkaren i avsevärd omfattning underlåtit att betala skatt, tull eller avgift som omfattas av lagen om betalningssäkring för skatter, tullar och avgifter får därtill, om det är påkallat från allmän synpunkt, näringsförbud meddelas honom. Slutligen får näringsförbud om det är påkallat från allmän synpunkt såsom tidigare meddelas den som försatts i konkurs och då var enskild näringsidkare, om han förfarit grovt otillbörligt mot sina borgenärer eller på annat sätt grovt åsidosatt vad som ålegat honom i näringsverksamhet.

Har näringsverksamhet bedrivits av en juridisk person får under de strax här ovan angivna förutsättningarna näringsförbud meddelas i 1986 års lag 4 § närmare angivna företrädare för olika slag av organisationer, exempelvis bolagsman i vanligt handelsbolag och komplementär i kommanditbolag. Det intressanta för denna korta exposé över näringsförbudets utveckling på associationsrättens område är emellertid vilka uppgifter i de gamla bolagsformerna som inte får läggas på dem som är underkastade näringsförbud. De får inte vara bolagsmän i vanliga handelsbolag, komplementärer i kommanditbolag, stiftare av aktiebolag, ledamöter och suppleanter i styrelsen för aktiebolag och handelsbolag, verkställande direktör och vice verkställande direktör i aktiebolag eller firmatecknare, ställföreträdare och fullmäktig i dessa bolagsformer, och inte heller får de vara ägare av så många aktier i ett aktiebolag att andelen av röstetalet för samtliga aktier överstiger femtio procent. I viss utsträckning omfattas även verksamhet som bedrivs av närstående.

Jag ställde tidigare frågan om man inte 1895 hade bort förbjuda revisorerna att fullgöra revisionsuppdrag om de var föremål för vanföret. Svaret på den frågan är att det inte fanns större anledning att ställa krav på

dem än på styrelsens ledamöter. Den roll som revisorerna spelar i dag är för övrigt resultatet av en utveckling som tog sin början först en bit in på 1900-talet. Och i dag behövs knappast annan tillsyn över revisorerna än den som den statliga revisorsnämnden utövar. Det kan för övrigt tilläggas att en revisor som förlorar sin auktorisation eller sitt godkännande därigenom blir inhabil som revisor i *varje* aktiebolag. Enligt 2005 års aktiebolagslag 9 kap. 12 § kan nämligen endast den som är auktoriserad eller godkänd revisor vara revisor i ett aktiebolag.

Denna lilla exposé över inhabilitetens utveckling på näringsverksamhetens område speglar den genomgripande förvandling som det svenska samhället har genomgått de senaste 110–120 åren. Vad som betraktades som suspekt i äldre tider kan ha blivit god sed i dagens samhälle, och det som betraktades som god sed i gamla tider kan ha ändrat karaktär till att bli osed i vår tid. Vad framtiden bär i sitt sköte kan man bara spekulera om. Som exempel kan nämnas att den i april 2007 avgivna budgetpropositionen aviserar regeringens avsikt att inom kort att besluta om direktiv till en utredning med uppgiften att göra en översyn av konkurslagstiftningen ur entreprenörs- och tillväxtperspektiv (prop. 2006/07:100 s. 41).

